

Zygfryd Szukaj

REFLEKSJE NAD "PAMIĘTNIKAMI" FRYDERYKA SKARBKA

Życie Fryderyka Skarbka ogarnia kilka okresów porozbiorowej historii Polski. Urodził się Skarbk 15 lutego 1792 r. w Toruniu. Rodzina pisarza to stara, zamożna senatorska szlachta. Wczesne dzieciństwo upłynęło Skarbkowi w domu kochającego dziadka Jana Skarbka, kasztelana inowrocławskiego. W 1805 r. przybywa autor Pana Antoniego do Warszawy i zaczyna uczyć się do Liceum Warszawskiego. Po trzyletnim pobycie w Liceum pisarz udaje się do Paryża do Collège de France. Studiuje tam prawo karne, literaturę starożytną, francuską, chemię, mineralogię i ekonomię polityczną pod kierunkiem Saint-Aubina. Po dwuletnim pobycie w Paryżu wraca do kraju i w 1818 r. obejmuje katedrę ekonomii na Uniwersytecie Warszawskim. Wykłada do 1830 r. Obejmuje też posadę urzędniczą w ministerstwie skarbu, później pracuje w ministerstwie spraw wewnętrznych. W 1854 r. wchodzi w skład rady Administracyjnej Królestwa Polskiego. Służbę państwową porzuca w 1858 r. Umiera 27 listopada 1866 r.

Debiutuje w 1822 r. powieścią "Chwila weselości". Później ukazują się m.in. "Pamiętniki Seglasa", "Podróż bez celu", "Historia wielu małżeństw", "Powieści polskie", "Pan starosta", "Damian Ruszczyo", "Olim". Jednocześnie w "Teatrze Rozmaitości" wystawia Skarbk swoje dramy i komedie, zebrane później w dwutomowej pracy "Teatr F. hrabiego Skarbka" wydanej w 1847 r.

Oceniając powieści F. Skarbka K. Bartoszyński pisze, że stosowane przez pisarza metody literackie "... były odkrywcze, nowe na naszym gruncie i w swoim czasie i, biorąc pod uwagę ich intelektualistyczny przede wszystkim charakter, jedne z rzadko stosowanych na całym obszarze literatury pol-

skiej."^{1/} Monografista powieści Skarbka podkreśla przede wszystkim ich "otwartą" /śladami Sterne'a/ formę, supremację narratora, przeciwstawienie się stylowi gawędy, bogatą fabularność i ironiczną groteskę historiozoficzną. Należy dodać, że wzorami literackimi byli dla pisarza Fielding, Sterne i W. Scott^{2/}. Nazwiska te pojawiają się często w "Pamiętnikach", co świadczy o wysokim stopniu samowiedzy autorskiej pisarza. Wszyscy czytani byli przez Skarbka w oryginale.

W najogólniejszym ujęciu twórczość F. Skarbka jest przedłużeniem nurtu sentymentalistycznego w literaturze polskiej, zarówno w zakresie tematyki jak i formy. Niektóre jego powieści do dziś znajdują się w obiegu czytelnicznym, nie wystawia się zaś zupełnie jego dzieł teatralnych, swego czasu niezwykle popularnych. Komedia pisarza trafiały nawet na sceny amatorskie Pomorza^{3/}.

W 1878 r. czyli dwanaście lat po śmierci ich autora ukazały się nakładem JK Żupańskiego w Poznaniu "Pamiętniki" Fryderyka Skarbka wydane niekompletnie z wcześniej przygotowanego rękopisu^{4/}. Wydawca ten ogłosił poprzednio historyczne prace Skarbka: "Dzieje Księstwa Warszawskiego" /1860/, "Dzieje Polski", "Królestwo Polskie od początku swego istnienia do rewolucji listopadowej" /1877/ oraz "Dzieje Polski cz. III. Królestwo Polskie po rewolucji listopadowej" /1877/, a także "Powiastki polskie" /1861/^{5/}.

Do spisywania pamiętników przystąpił Skarbek po roku 1858. Sam o tym pisze: "... musiałem usunąć się zupełnie od życia publicznego i oddać wyłącznie piśmiennictwu, które odtąd stanowić miało jedyne zajęcie, jedyną pociechę i sposób utrzymania umysłu w ciągłej czynności, bez której nie byłbym mógł znieść próżniackiego życia, jakie mi rząd po 40-letnim urzędowaniu przeznaczył"^{6/}. W odautorskim wstępie do "Pamiętników" pisarz stwierdza również: "Urodziłem się w ostatnim

dziesiątku XVIII wieku, żyję jeszcze w drugiej połowie XIX w."^{7/}, co dokumentowałoby tezę, iż rok 1858 stanowi rzeczywiście moment rozpoczęcia pracy nad przygotowaniem "Pamiętników".

Nie ulega bowiem wątpliwości, że dużo wcześniej Skarbek prowadził systematyczne notatki czy zapiski, które potem wykorzystał w "Pamiętnikach". Pamięć ludzka jest przecież zawodna, tymczasem Skarbek podaje wiele nazwisk, dat, szczegółów z przeprowadzanych rozmów i innych drobiazgowych informacji, które świadczą o wiarygodnej konstrukcji "obrazu czasów minionych"^{8/}. Nie można więc ohyba zbyt wierzyc autorowi, który zastrzega się: "Ale uprzedzam, że nie zamierzam pisać dzieła, że nie będę zbierał po książkach i pismach czasowych materiałów do tych pamiętników... Uprzedzam jeszcze, że nie będę mówił o tem, czego sam nie widział lub nie słyszał, o czem z własnego przekonania sądzić nie mogłem"^{9/}. Już w samym tekście "Pamiętników" pojawia się przecież wzmianka o skrupulatnym prowadzeniu dziennika: "Są w papierach moich wolumina wierszy... jest także i dziennik w ciągu dwóch lat, to jest 1810 i 1811, najskrupulatniej co wieczór spisany, a mieszczący w sobie spostrzeżenia nad samym sobą robione i wrażenia w każdym dniu doznane, nadto nawet wyrzuty sumienia nieraz sobie czynione"^{10/}.

Istnieje zresztą także dziennik z podróży do Francji zachowany w rękopisie i fragmentarycznie, za życia pisarza, publikowany^{11/}. Skarbek, znakomity historyk, autor epokowego dzieła "Dzieje Księstwa Warszawskiego" bardzo często przytacza w "Pamiętnikach" cytaty z pism urzędowych, fragmenty rozmów, odpisy przemówień, dedykacje, ogłoszenia z pism warszawskich i inne paradokumentalne wypowiedzi. Pozwala to na wysnuć przypuszczenie, że zanim przystąpił do pisania "Pamiętników" dysponował bogatym materiałem historycznym, który zrećnie wplatał w narracyjną fabułę tekstu. Pasja historyka

wzięła górę nad szlachetnym zamiarem wyłuszczonego we wstępie: "Wszak to nie jest historia tylko pogadanka", która ma sprawić "... że czytelnicy polubią postać główną"^{12/}. O metodach pracy pisarza informuje wymownie choćby fragment dotyczący przygotowań do pisania "Dziejów Polski". Równoległe do pracy nad "Dziejami" przygotowuje Skarbek "Pamiętniki".

"Do historii tej /"Dziejów Polski" - przyp. Z.Sz./ miałem materiały w pismach czasowych i w postanowieniach rządu, które mogłem ocenić według własnego mego przekonania... Prócz tego zasięgałem wiadomości od ludzi, którzy epokę tę w czynności obywatelskiej strawili... Wreszcie posiadam ważne dokumenta jak to list cesarza Aleksandra I do księcia Czartoryskiego przed zajęciem Warszawy pisany, oraz oryginalne raporta Nowosilcowa cesarzowi składane..."^{13/}.

Wstęp do "Pamiętników" był publikowany jeszcze za życia pisarza i ohyba stąd ta, w pewnym sensie, kokieteria czytelnika, a zarazem teza o utylitarnym charakterze tekstu, który miał jedno główne zadanie: dowieść, że autor zawsze chciał "służyć krajowi"^{14/}. Stąd także ów tak charakterystyczny dla tego tekstu ton gawędy, jednak gawędy szczególnej, bo w wielu miejscach uwierzytelnianej, niejako udokumentowanej^{15/}.

We wstępie do "Pamiętników" pisarz kilka razy podkreśla ich wyraźnie podmiotowy charakter: mają one tylko jednego głównego bohatera, którym jest sam autor. Toteż większość paradokumentalnych wypowiedzi służy do lepszego przedstawienia sylwetki osobowościowej i działalności społecznej pisarza, np.: fragment odpisu metryki urodzenia, tekst urzędowego zawiadomienia z Petersburga, cytaty z ukazu cesarskiego przyznającego Skarbkowi tytuł hrabiowski, dedykacja na egzemplarza "Eneidy" ofiarowanym młodemu Skarbkowi z okazji zakończenia nauki w Liceum Warszawskim, mowy pisarza wygłoszone na uroczystych posiedzeniach TPN i przy innych publicz-

nych okazjach, fragment pochlebnej recenzji, a szczególnie notatki z ważniejszych rozmów.

Autor "Podróży bez celu" rozmawia z osobami, które wywierają decydujący wpływ na egzystencję i politykę Królestwa Polskiego m.in. z cesarzem Aleksandrem i cesarzem Mikołajem, jego żoną i siostrą, wielkim księciem Konstantym, namiestnikami cesarskimi gen. Paskiewiczem, Paniutynem, księciem Gorczakowem, Płatonowem i hrabią Lambert. Oczywiście rozmawia z tymi ludźmi jako urzędnik rosyjskiego aparatu administracyjnego w Królestwie, a także, co wielokrotnie podkreśla, jako Polak.

Mająco chociaż przybliżone wyobrażenie o metodach pracy pisarskiej Skarbka, znając jego umiłowanie szczegółu, faktu, sposób zbierania i selekcyjonowania materiału, częste odwoływanie się do relacji osób - naocznych świadków i uczestników badanych wydarzeń, wysoce prawdopodobną wydaje się teza, że autor ten gromadził pewne dokumenty i prowadził określone notatki z myślą o ich przyszłym wykorzystaniu, być może właśnie w pracy o charakterze wspomnieniowym czy pamiętnikarskim.

Zastrzeżenia autorskie wyłożone we wstępie do "Pamiętników": "Jestem właśnie w tym wieku, w którym przeszłość największą jest pociechą, gdzie się chętniej rozprawia o tem co było, jak marzy o tem co będzie... Wszak to nie jest historia lecz tylko pogadanka starego... ma innych zająć chwilowo wspomnieniem na dawne czasy"^{16/} nie tyle wywołują nieufność do opisywanych faktów czy przedstawianych realiów o ile zaświadcza, że podstawowe prawo pamiętnikarza do formułowania subiektywnych opinii, ocen, kreowania z ogólnie znanych faktów własnych konstrukcji znaczeniowych, prawo do pomyłki i błędu wreszcie mieściło się doskonale w przyjętej przez autora konwencji. Skarbek żąda prawa do tego, czego nieco później obawiał się Kraszewski, bardzo gorąco namawiany przez bliskich do spisywania wspomnień.

"Każda... autobiografia, bądź co bądź, mimo woli jest zawsze apologią, nawet gdy się do popełnionych błędów przyznaje... Z życia człowieka bardzo wiele przeznaczonym jest, aby zginęło albo zostało przekształconym... Pisać pamiętniki po to, ażeby zamiast tego, czym się było, wystawić to, czym się być powinno?"^{17/}

O te właśnie prawo do p r z e k s z t a ł c e n i a życia dopomina się Skarbek tak zdecydowanie. Sprawa inna, że rzetelność historyka nie pozwoliła pisarzowi tego prawa nadużywać. Wszystkie sądy jakie wypowiada formułowane są z dbałością o prawdę obiektywną, podawane z reguły w pierwszej osobie czasu przeszłego, z wyraźnym podkreśleniem, że za ich treść ponosi wyłączną odpowiedzialność autor. Stąd też jednolitość poetyki w "Pamiętnikach": narracja pierwszoosobowa, rzadziej bezosobowa, język wyrobiony, literacki, poszczególne zdarzenia już gotowe w swoim kształcie narracyjnym, odpowiednio przekształcone i artystycznie spreparowane.

"O ile z jednej strony książę Paskiewicz powściągał surowo wszelkie zachcenia narodowe i przytłumiał najniewinniejsze nawet objawy ducha polskiego, o tyle z drugiej wywierał szkodliwy wpływ na demoralizację mieszkańców kraju, szczególniej Warszawy, przez utrzymywanie jej w nieustającym prawie odmęcie zabaw i uroczystości, nie mniej przez podsyćcanie próżności i zmysłowych uciech, wobec których usiłował, aby zapomniano o rzeczywistym położeniu narodu. Było to odurzenie podobne do tego, jakie sprawia ciągły gwar i hałas, które nie pozwalają zdać sobie sprawy z tego, co się dokoła nas dzieje, ani słyszeć głosów, jakie z dala ku nam o pomoc i współczucie odzywają... W murach Warszawy odgrywały się nieprzerwanie nieomal sceny ciężkiego prześladowania i tajemniczo głoszone o ofiarach śledztw i sądów cytadelowych, już to na rusztowanie skazanych, już to na Syberię wywożonych, a pomimo tego uczęszczano skwapliwie na uroczyste zebrania, obiady i bale w Zamku odprawiane, skutkiem czego

z powierzchownej postaci miasta nie można było domyślać się, że ten blask okazały krył po za sobą istny cmentarz i zimne groby"^{18/}.

Posługując się poetyką gawędy z całym bogactwem jej środków: zwykłością i naturalnością opowiadania, wyrazistością w odmalowywaniu środowiska, żartem i facecją, dynamiką konfliktów, dokładnym opisem rzeczy konkretnych, a marginesowym ujmowaniem spraw zasadniczych i ważnych, pamiętnikarz nie wprowadza do tekstu, wyjąwszy partie dialogowe, odrębnego, ujawnionego narratora. Rolę tę pełni zawsze, w zależności od opisywanej sytuacji, autor-uczeń, student, urzędnik, publicysta, naukowiec, literat, patriota. Zasada, charakterystycznej dla gawędy, dwustopniowości narracji zostaje więc utrzymana jednak za każdym razem narrator stanowi porteparole autora^{19/}. Nie chciał pisarz przemawiać cudzymi ustami, być może zbyt przejął się losem Henryka Rzewuskiego, bywalca z salonów Paskiewicza, który chociaż według Skarbka genialny pisarz musiał "... przyjąć na siebie rolę trefnisia, silącego się bawić swego pana"^{20/}. Emerytowany urzędnik takiego pana już nie miał i mógł pozwolić sobie na niezależność sądów.

Postawa ta zgodna jest też z przyjętym we wstępie założeniem subiektywnego osądu ludzi i zdarzeń widzianych bezpośrednio. Paradoksalne, ale ta, typowa dla prozy pamiętnikarskiej, niemożność uwolnienia się od siebie zdawała się pisarzowi stwarzać właśnie większe pole manewru, miast ograniczać i krępować, czyniła swobodniejszym. Pamiętnikarz bez wstydu przyznaje się do zmiany poglądów, w zależności od sytuacji politycznej; co ważniejsze te zmiany czytelnika nie dziwią, ani gorszą, ponieważ trafnie odczytuje stojące za tymi decyzjami intencje i ich ówczesne uwarunkowania.

"Czołkiem wraz ze starszymi bałwochwalczo Napoleona i po-ozytywałem Francuzów za istoty nadludzkie przez Opatrzność

na wybawienie nasze do Polski zesłane, których przemocy nie oprzeć się nie zdoła... Zgon cesarza /Aleksandra - przyp. Z.Sz./ wzbudzał żal powszechny... Żaloba, śmiało rzec można, była ogólną i poniekąd szczerą, po domach polskich, między innymi - noszono pierścienie z czarną emalią zawierającą datę zgonu Aleksandra... To oświadczenie monarchy /cesarza Mikołaja I - przyp. Z.Sz./ stało się dla mnie przewodnią dalszego mego postępowania... Doznałem osobistych, moralnych dokuczeń... dowiedziałem się zaraz na wstępie w domowe progi, że mnie nie tylko w gazetach rewolucyjnych /powstanie 1830 roku - przyp. Z.Sz./ bezecnie spotwarzano, ale że nadto najbliższe mi osoby, od dzieciństwa mego mnie znające, a między temi i brat własny o lekkomyślność i podłe pobudki w przyjęciu udziału w rządzie tymczasowym obwiniąły. Skutkiem tego, lubo spokojny na sumieniu, nie śmiałem witać znajomych i patrzyłem na każdego z obawą... Ponieważ wszystkie wzory cnót społecznych przychodziły do nas od wschodu, zdarzyło się przeto, że jeden z rządów kraju założył sobie za zadanie uczenia nas bogobojności i wpajania w nas poszanowania dla religii katolickiej, której sam byłem przeciwnikiem... Obok tej dbałości o poszanowanie religii zajmował się również rząd oświatę naszą, przed którą zamykając szkoły jednocześnie kazał nam wszystkim młodym i starym uczyć się języka ruskiego, którego znajomość miała nas doprowadzić do osiągnięcia światła, jakie w cesarstwie jaśniało... Obok tego rządowego terroryzmu objawił się także w tej epoce terroryzm rewolucjonistów, za granicą przebywających... nadsyłało bezimiennie listy z groźbami do wszystkich Polaków wyższe stanowiska urzędowe zajmujących, i ja otrzymałem z Paryża podobne pismo... W dość sporej kopercie znajdowały się kawałek czarnego sukna, zwykle na kir żałobny używanego oraz ćwiartka papieru, na której u wierzchu narysowaną była trupia głowa z kośćcami na krzyż złożonemi, a pod nią godło: Memento

mori, u spodu zaś wyrazy: Les jours se suivent et ne ressemblent pas^{21/}.

Co jednak szczególnie zdumiewa w "Pamiętnikach", które pisane są przecież z wyraźnym zamiarem retrospektywnego spoglądnięcia na całe życie? Warto zwrócić uwagę na zupełnie pominięcie spraw rodzinnych i rzadko pojawiające się wyznania osobiste. Poza kilkoma drobnymi wzmiankami o pierwszej żonie /szerzej opisano moment wprowadzenia się do domu w Osięcinach/ i raptem trzema informacjami o dzieciach czytelnik nie dowie się nic więcej o życiu osobistym autora "Pamiętników Seglasy". Na tę postawę złożyły się na pewno i genetyczne założenia przyswiecające pamiętnikarzowi, i wierność koncepcji pisarskiej, i trzeźwe, racjonalne spojrzenie historyka, który sprawy publiczne zawsze oddzielał od prywatnych.

Jak poprzednio wykazaliśmy Skarbek przystąpił do spisывania i opracowywania pamiętników w ostatnim dziesięcioleciu swego życia, po odsunięciu się od służby państwowej. W tym okresie życie rodzinne pisarza było już ustabilizowane. Powtórnie żonaty spędzał czas, jak sam pisze, na rozmyślniach o czasie minionym. Ten miniony czas to głównie działalność urzędniczą, pisarską i naukową. Dzieci usamodzielniały się i opuściły dom, stosunkowo wysoka emerytura zapewniała byt wolny od trosk dnia codziennego. Przy tym warto pamiętać, że życie rodzinne pisarza to "oiche szczęście domowe, jakie zawsze tak wysoko ceniłem,^{22/} w którym nic godnego odnotowania dziać się nie mogło, jakby w uzupełnieniu aktywnej pracy urzędniczej w Radzie Administracyjnej i Komisji Sprawiedliwości. "Pamiętniki" niewiele mają więc wspólnego z bardzo popularnym w tym okresie dziennikiem typu "journal intime", szczególnie rozpowszechnionym we Francji^{23/}. Autor skupia swoje zainteresowania przede wszystkim na sprawach publicznych, czemu zresztą daje wyraźny dowód kompozycja tekstu. Dominującą osią strukturalną tej kompozycji jest metoda relacji retrospektywnej^{24/}. Nie znaczy to wcale, że

podmiot narracji ściśle przestrzega chronologii czasowej. Ciąg narracyjny "Pamiętników" zbudowany jest na zasadzie kontaminacji porządku diachronicznego i synchronicznego. Narracja rozpoczyna się w porządku diachronicznym - od momentu objęcia przez autora pierwszej posady urzędniczej /rozdział VI "Powrót do kraju. - Pierwsze moje urzędowanie"/ dotychczasowy tok diachroniczny zostaje zakłócony i do końca Skarbkowego urzędowania, czyli do rozdziału XX "Wyjście moje ze służby urzędowej", obowiązuje w narracji układ diachroniczno-synchroniczny. Punktem formatywnym takiej kompozycji było na pewno sformułowane we wstępie założenie "wykazania jakim sposobem doszedłem do tego, abym mógł służyć krajowi"^{25/}. Stąd duży nacisk na równoczesność pewnych wątków, na przedstawienie w osobnych rozdziałach życia prywatnego, działalności urzędniczej, naukowej i pisarskiej.

W swojej relacji Skarbek mocno uwypukla trzy wyraźne cezury czasowe: rok 1818 /data objęcia posady na Uniwersytecie Warszawskim/, lata 1830-1831 i moment opuszczenia służby państwowej /rok 1858/. Okres do roku 1818 obejmujący dzieciństwo pisarza, lata szkolne i pobyt w Paryżu pokazany jest w pierwszych pięciu rozdziałach w porządku diachronicznym. Rozdział VI dotyczy lat 1811-1815. Rozdziały od VII do XIV obejmują lata 1818-1831 w układzie diachroniczno-synchronicznym. Na przykład rozdział VII "Pierwsze lata Królestwa Polskiego" przedstawia okres 1818-1830 i ten sam okres przedstawia też rozdział X "Wspomnienia warszawskie przed epoką rewolucyjną". Inne jest jednak w obu wspomnianych rozdziałach rozłożenie akcentów treściowych: w rozdziale VII nacisk położono na wydarzenia polityczne pierwszych lat Królestwa Polskiego wzmiankując później o czasopiśmie warszawskich /"Pamiętnik Warszawski", "Pamiętnik Umiejętności Sztuki i Nauk", "Biblioteka Warszawska"/, w rozdziale X więcej miejsca zajmują wydarzenia poprzedzające powstanie listopadowe.

Szczegółowe zależności czasowe ukazuje poniższa tabela:

Rozdział	Przedstawiony okres
Pierwsze lata Królestwa Polskiego	1818-1830
Wejście moje do Uniwersytetu Warszawskiego	1818-1822
Udział mój w Towarzystwie Przyjaciół Nauk	1821-1830
Wspomnienia warszawskie przed epoką rewolucyjną	1818-1830
Prace piśmiennicze i czynności moje do roku 1830	1820-1830
Wyjazd mój do Petersburga i pobyt w tej stolicy	1828-1831
Wyjazd mój z Petersburga i pobyt na Litwie	1831
Powrót mój do Warszawy	1831

Rozdziały XV - XX przedstawiają, na podobnej zasadzie, lata 1832-1858. W Rozdziale XXI "Powrót mój do prac naukowych" pisarz opowiada o latach 1832-1861, w rozdziale XXII "Czasy trwogi i terroryzmu" o latach 1860-1864.

Ten diachroniczno-synchroniczny porządek narracyjny jest oczywiście konsekwencją przyjęcia przez Skarbka określonego modelu ukształtowania treści "Pamiętników". Jak łatwo się zorientować, mimo zdecydowanego odejścia od spraw i tematów osobistych, prywatnych i intymnych spoiwem łączącym najprzeróżniejsze fakty, zjawiska i wydarzenia pozostaje osoba mocno uwidaczniającego się opowiadacza. Treść pamiętników skonstruowana jest w oparciu o podmiotowe przeświadczenia i osady, ale jednocześnie czytelnik poznaje rzeczywistość, która rozwija się niezależnie od podmiotowego zaangażowania. Więcej: udział podmiotu w tej rzeczywistości, jego rola sprawcza jest niewielka bądź żadna /np. wydarzenia roku 1807, 1815,

1830-1831/. Podmiot jedynie określa się na jej tle. Mamy tu więc wypowiedź pamiętnikarską podmiotową z jednoczesnym zawarowaniem przedmiotowi dużej samodzielności.

Na pewno ten podmiotowo-przedmiotowy typ relacji pamiętnikarskiej spowodowany jest bogactwem realiów, faktów, informacji, zorganizowanych dla lepszego uwypuklenia w samodzielne jednostki narratywne. Poszczególne zespoły wydarzeń mają więc swój początek i koniec i ich wyodrębnienie jest nie tylko *sui generis* zamierzoną beletryzacją ale też literacką nobilitacją. Należy jednak mocno podkreślić, że zawsze są to zdarzenia "z pierwszej ręki", zebrane niejako metodą autopsji lub obserwacji uczestniczącej^{26/}. Autor ich zobowiązany był przecież z urzędu uczestniczyć w życiu społeczno-politycznym Królestwa Polskiego. Najwięcej miejsca w tekście zajmują więc informacje dotyczące życia społecznego, politycznego, obyczajowego i administracyjnego w Królestwie. Spośród wymienionych nazwisk powtarzają się najczęściej te, które oznaczają ludzi z kręgu administracji carskiej m.in. Bekendorfa, Czetyrkina, Dybicza, Engla, Gołowina, Gorczakowa, Kołzakowa, księcia Konstantego, Krywcowa, Lamberta, Muchanowa, Nowosilcowa, Paniutyna, Paskiewicza, Płatonowa, Rautenstraucha, Strogonowa, Storożenki, Wittta. Z wybitniejszych ludzi epoki Skarbek wspomina kilkakrotnie między innymi: Albertandiego, Bentkowskiego, Brodzińskiego, Czackiego, Czartoryskiego, Dąbrowskiego, Jezierskiego, Kilińskiego, Kopczyńskiego, Kościuszkę, Krasieńskiego, Lindego, Napoleona I Bonapartego, Naruszewicza, Niemcewicza, Potockiego, Poniatowskiego, Rzewuskiego, Staszica, Sołgiennego, Sniadeckiego, panią Walewską, Woronicza, Zamojskiego^{27/}.

Wydarzeniom z lat 1830-1831 Skarbek przypatrywał się z dalekiego Petersburga. Solidaryzował się z walczącymi chociaż nie ukrywał, że należy do innego korpusu i innymi metodami walczy o te same cele^{28/}. Miał też Skarbek, mimo konsekwentnie realizowanej postawy "trzeźwego entuzjasty", swój własny, chociaż niezamierzony, wkład w dramat walki o narodowe wyzwolenie.

"Nie mogłem nigdy przewidzieć tego - żali się pod koniec pamiętnika - że obydwaj synowie moi za przewinienia polityczne więzionemi będą w tym domu badań /Pawiaku/, który ja kiedyś dla podsądnych zbrodniarzy pobudowałem"^{29/}.

W zgodzie ze zbeletryzowanym charakterem narracji znajduje się warstwa semantyczna utworu. Obok faktów o niewątpliwym znaczeniu historycznym dużo więcej informacji z dziedziny życia obyczajowego, relacji z rozmów, spotkań, uroczystości. W zakresie życia obyczajowego, nawet szerszej, życia codziennego Warszawy z lat 1818-1860 czytelnik znajdzie tu wiele cennych przyczynków, ciekawych spostrzeżeń, nieraz rewelacyjnych obserwacji^{30/}. Spora ich część łączy się też z Toruniem, regionem Kujaw i terenami byłego zaboru pruskiego.

"Pobył w Toruniu był w owych czasach bardzo przyjemny i ożywiony, gdyż liczni obywatele polscy zjeżdżali się doń na karnawał z rodzinami swemi, skutkiem czego tak miejscowa ludność jako i załoga pruska ustępowały im pierwszeństwa i miasto przybierało wtedy postać polskiego grodu. Duch zabaw i towarzyskiego pożycia, mowa wszędzie słyszana, hałaśliwość swobodna i czasem nawet za głośna... wszystko to przytrafiało się podówczas w Toruniu i dawało mu powierzchowne znamię prawdziwie polskiego miasta"^{31/}.

Spostrzeżenia powyższe wskazują jak polska ludność zaboru pruskiego manifestacyjnie demonstrowała swoje zwyczaje narodowe i wyzyskiwała każdą okazję do podkreślenia odrębności kulturowej i obyczajowej^{32/}. Okazją do manifestowania patriotycznych postaw były też wszelkie inne formy życia społecznego, które stwarzały możliwości, wspólnych, publicznych i zarazem jak najbardziej legalnych wystąpień. Skarbek wspomina swoją pierwszą, jakże bolesną, lekcję patriotyzmu:

"Sześć lat miałem, gdy mój dziad umarł. /chodzi o Jana Skarbka kasztelana inowrocławskiego - przyp. Z.Sz./. Pogrzeb jego był dowodem, ile szacunku u ludzi uzyskał, ile między

niemi wdzięcznych i przychylnych sobie posiadał; cała bowiem ludność Torunia odprowadziła go do miejsca wiecznego spoczynku, a policja pruska skazała mego ojca na karę pieniężną za to, że pomimo zakazu, pogrzeb ten wieczorem przy wielkim oświetleniu i zbiegowisku ludzi odbyć kazał^{33/}.

Mimo narastających represji i brutalnych prób wynaradawiania patriotyzm ludności polskiej nie słabł lecz wręcz przeciwnie - wzmacniał się. Parę dziesiątków lat później Sienkiewicz w liście do wydawcy "Dziennika Berlińskiego" tak oceniał tę postawę mieszkańców zaboru pruskiego: "Rozbudzony został do najwyższego stopnia duch polski, rozbudzona świadomość narodowa w szerokich masach, zarówno w Prusach jak i wszędzie - zdwojona energia, zdwojona gospodarność i pracowitość^{34/}.

W tekście "Pamiętników" znajdujemy w kilku miejscach informacje o patriotycznej, narodowej postawie mieszkańców Kujaw i Torunia. W wykazie ważniejszych realiów omawianych i sygnalizowanych w Pamiętnikach zostały one umieszczone pod hasłem: Informacje związane z terenami byłego zaboru pruskiego.

Tych kilka skrótowych refleksji o prozie pamiętnikarskiej Skarbka zamknąć można opinią Wincentego Danki wypowiedzianą przy okazji omawiania "Pamiętników" Kraszewskiego: "... Warsztatowe nawyki rzemiosła powieściopisarskiego oddziaływały na formę pamiętnikarskich wypowiedzi pisarza, przekazując im skłonność do artystycznego kształtowania materiału..."^{35/}. Dodać wypada, że metodę tę wzbogacił Skarbek rzeczywistym warsztatem historyka.

PRZYPISY

1. K. Bartoszyński, O powieściach F. Skarbka, Warszawa 1963, s. 291
2. Aleksander Słapa, F. Skarbek jako powieściopisarz, Kraków 1918, s. 9, 12-13, 21-23, 38-40
3. Jerzy Konieczny, Recepcja literatury polskiej na Pomorzu Cdańskim w latach 1864-1914, Grudziądz 1970, odbitka z Rocznika Grudziądzkiego t. V-VI, s. 264
4. F. Skarbek, Pamiętniki, Poznań 1878
5. Historyczne prace Skarbka obficie cytuje pamiętnikarz tego okresu Prot Lelewel /w/ Pamiętniki i dziennik domu naszego, Ossolineum, 1966, s. 12, 163, 213, 229, 324-326, 328, 329
6. F. Skarbek, Pamiętniki, op.cit., s. 299
7. F. Skarbek, Pamiętniki, op.cit., s. 1
8. por. Aneks nr 1
9. ibidem, s. 1
10. ibidem, s. 39
11. F. Skarbek, Dzienniki z podróży z 1809 i 1822, 1826, Autograf Ossol. sygn. 5527II, Fragm. Notatki śląskie, ogł. T. Mikulski, Złanie śląskie 1947, z. 4, s. 190-195, przedr. w Tematy Wrocławskie, Wrocław 1961, s. 44-56
12. F. Skarbek, Pamiętniki, op.cit. s.II
13. ibidem, s. 306
14. F. Skarbek, Wstęp z Pamiętników, Kłosa 1865, t.I, nr 55, s. 50
15. por. Aneks nr 2
16. F. Skarbek, Pamiętniki, op.cit., s.I.II
17. Cyt. za W. Danek, Wstęp do J.I.Kraszewski, Pamiętniki Wrocław 1972, s. V, VI
18. F. Skarbek, Pamiętniki, op.cit. s. 225
19. por. "Poetyka gawędy" /w/ Z. Szmydtowa, Studia i portrety, Warszawa 1969, s. 337
20. F. Skarbek, Pamiętniki, op.cit., s. 274
21. ibidem, s. 20, 130, 180, 199, 234, 235, 259
22. ibidem, s. 300
23. Por. L. Łopatyńska, Dziennik osobisty, jego odmiany i przemiany /w/ Prace polonistyczne, seria VIII, Łódź 1951, s. 253

24. Termin ten stosuję w oparciu o ustalenia J. Trzynadłowskiego z rozprawy "Struktura relacji pamiętnikarskiej", /w/ "Księga pamiątkowa ku czci Stanisława Pigońa", Kraków 1961, s. 577
25. F. Skarbek, Pamiętniki, op.cit., s. III
26. Termin zaczerpnąłem z udostępnionej mi w maszynopisie pracy Z. Mrozka "W kręgu pamiętnikarstwa ludowego" /o autobiografii Jakuba Wojciechowskiego/.
27. por. Aneks nr 3
28. por. W. Rostocki, Korpus w gęsie pióra uzbrojony, Warszawa 1972
29. F. Skarbek, Pamiętniki, op.cit., s. 320
30. por. I. Ichnatowicz, Obyczaj wielkiej burżuazji warszawskiej w XIX w., Warszawa 1971, s. 30,33,61,108
31. F. Skarbek, Pamiętniki, op.cit., s. 8
32. por. A. Bartoszewicz, Toruń w życiu i twórczości F. Skarbka, Roczn. Tor. r. 1/1966/
33. F. Skarbek, Pamiętniki, op.cit., s. 5
34. Cyt. za J. Konieczny, Droga Henryka Sienkiewicza do czytelnika w zaborze pruskim /w/ Polska powieść historyczna, Bydgoszcz, 1968, s. 35
35. W. Danek, op.cit. /w/ Wstęp do "Pamiętników" Kraszewskiego, s. IX

Aneks nr 1

Wykaz ważniejszych realiów omawianych i sygnalizowanych
w Pamiętniku

Spostrzeżenia o charakterze obyczajowym

1. Odnotowanie plotki, że "Słownik języka polskiego" Lindego nie jest jego dziełem lecz znalezionym rękopisem nieznanego pisarza. Skarbek polemizuje z tym poglądem.
2. Krytyczne spostrzeżenia o zachowaniu się Francuzów w Warszawie w 1806 roku.

3. Opis obchodu urodzin syna Napoleona w Paryżu
4. Spostrzeżenia dotyczące życia towarzyskiego w Warszawie
5. Opis urodzin J.U. Niemcewicza wyprawionych przez Stanisławę Potocką /wierne naśladowanie obiadu u Zygmunta Augusta opisane przez Niemcewicza w "Janie z Tęczyna"/
6. Informacje o czterech głównych "otwartych domach" w Warszawie
7. Opis początków znajomości Joanny Grudzińskiej z księciem Konstantym
8. Gen. Zajązek odmawia, w chorobie ostatniej, przyjęcia księdza
9. Reakcja księcia Konstantego i towarzystwa warszawskiego na śmierć cara Aleksandra
10. Opis przesłuchania przez komisję śledczą
11. Teksty żartobliwych wierszy dotyczące znanych osób i tekst wiersza szkalującego Polki, które w czasie karnawału bawią się z Rosjanami
12. Opis uroczystości koronacyjnych Mikołaja I w Warszawie
13. Warszawa bezpośrednio po zajęciu przez wojska rosyjskie w 1831 r.
14. Otwarcie Teatru Wielkiego 1 I 1832 r.
15. Panna Garnerin próbuje wznieść się balonem na Placu Saskim
16. Reakcja ludności stolicy na pojawienie się komety
17. Opis warszawskich szpitali
18. Relacje z głośniejszych procesów sądowych /Bardelaka i Malinowskiego/
19. Wspólne polsko-rosyjskie zabawy w 1833 /ku zgorszeniu Skarbka/
20. Bale u księcia Paskiewicza
21. Opis obowiązkowych nabożeństw w cerkwi
22. Bale zamkowe i kostiumowe w Warszawie
23. Powstanie w stolicy instytutu guwernantek pod protekcją cesarską
24. Opis praktyk religijnych pietysty Gołowina /nago w lasku na Bielanaach/

25. Przekupstwo urzędników rosyjskich egzaminujących z znajomości języka
26. Nowe przepisy dotyczące sposobu ubierania się Żydów
27. Wprowadzanie zwyczaju zabaw ludowych
28. Opis czynności egzekucyjnych typowych dla sądownictwa rosyjskiego: odczytanie wyroku śmierci, zawiązanie oczu, wprowadzenie na rusztowanie i ... odczytanie pisma o zmianie wyroku śmierci na ciężkie roboty
29. Zebractwo w Warszawie i Królestwie
30. Przyjazd do stolicy skynnej tancerki Loli Montes i skandal podczas jej występów
31. Okropne widzenia Paskiewicza konającego na raka żołądka /przychodziła do niego matka Artura Zawiszy i nie chciała odstąpić/
32. Opis uozty dla ludu Warszawy wyprawionej na Placu Ujazdowskim
33. Uroczyste otwarcie pierwszej stacji kolei warszawsko-wiedeńskiej
34. Opis publicznych uroczystości i carskich gratyfikacji względem Polaków, którzy opowiedzieli się przeciwko powstaniu listopadowemu
35. Opis rozrywek młodzieży warszawskiej
36. Informacje o położeniu finansowym i towarzyskim młodych urzędników polskich

Spostrzeżenia o charakterze anegdotycznym

1. Polscy aktorzy dworują z Francuza Gugelmusa /zegarmistrza/
2. Astronom Armiński na zamku
3. Żartobliwe przezwanie przez okolicznych mieszkańców osady Niemcewicza Ursynów - Rusinowem
4. Anegdotyczne i kuriozalne adresy hołdownicze w "Kurierze Warszawskim" np. dyrektor liceum: "liberalność ciągnie za sobą demoralizację młodzieży oraz brak przywiązania do

tronu i monarchy... różga jedynie zakorzeniec zdoła zba-
wienną bojaźń w umyśle młodzieńca i przywrócić... moralność"

5. Cudowny obraz Tysiewicza
6. Relacja obywatela ziemskiego ze spotkania z carem /nie
róbcie brewerii, bo ja mam Sybir/

Wydarzenia o charakterze patriotycznym

1. Sprowadzenie zwłok księcia Józefa Poniatowskiego z Lipska
do Warszawy
2. Opis pogrzebu Staszica
3. Odsłonięcie pomnika Kopernika dłuta Thordwaldsena

Spotkania z wybitniejszymi ludźmi epoki

1. Spotkanie z Kościuszką i Vestrisem w Paryżu
2. Spotkania z panią Walewską
3. Spotkania z Bułharynem
4. Spotkania z carem Aleksandrem I i Mikołajem I

Relacje z wydarzeń kulturalnych i naukowych

1. Założenie Liceum Warszawskiego
2. Opis zajęć Colleg'e de France w Paryżu
3. Historia założenia Uniwersytetu Warszawskiego
4. Podzámki i rozwój Towarzystwa Przyjaciół Nauk
5. Ukonstytuowanie się "Towarzystwa Iksów"
6. Uroczysty obiad z okazji ukończenia druku Słownika Lindego
7. Otwarcie Teatru Rozmaitości
8. Reforma zasad pisowni polskiej /z 1829 r./

Informacje związane z terenami byłego zaboru pruskiego

1. Przebieg karnawału w Toruniu
2. Pogrzeb Jana Skarbka kasztelana inowrocławskiego

3. Życie rodziny Skarbków w Izbiocy na Kujawach
4. Homagium w Królowou
5. Miesiące zimowe w Toruniu
6. Karnawał 1817 roku we Włocławku
7. Wprowadzenie się do domu w Osiecinach na Kujawach
8. Wyjazd z Warszawy do Osiecin w 1831 r.
9. Potyczka oddziałów polskich z wojskami rosyjskimi w okolicach Płocka /śmierć synowca Skarbka Nestora/

Ważniejsze osiągnięcia Skarbka jako urzędnika

1. Reforma szpitalnictwa i więziennictwa
2. Budowa nowych szpitali i domu badań /Pawiak/
3. Założenie Dyrekcji Ubezpieczeń /1843 r./

Relacje z wydarzeń politycznych

1. Przyjazd Aleksandra I do Warszawy i koronacja na króla Polski
2. Mikołaj I koronuje się w Warszawie na króla Polski

Wzmianki o prześladowaniach i represjach

1. Przyczyny ustanowienia cenzury
2. Wydarzenia roku 1827 w Warszawie
3. Represje wobec ludności Warszawy w listopadzie 1830 roku
4. Zniesienie Statutu Litewskiego i ograniczenie swobód konstytucyjnych
5. Rozstrzelanie w 1833 r. trzech emisariuszów i powieszenie Artura Zawiszy
6. Wykonanie wyroków śmierci na uczestnikach rewolucji 1846
7. Wywiezienie Piotra Wysockiego w głąb Rosji

Ruchy wolnościowe i społeczne

1. Wystąpienie ks. Ściegiennego
2. Rewolucja 1846 w Wielkim Księstwie Poznańskim

Militaria

1. Bitwa pod Raszynem
2. Rozpoczęcie wojny 1812 roku
3. Rozpoczęcie i przebieg wojny 1831 roku

Andeks nr 2

Wypowiedzi paradokumentalne w Pamiętnikach

1. Wypowiedzi o charakterze urzędowym:

Odpis metryki urodzenia, odpis dyplomu wydanego dla Szkoły Głównej, obwieszczenie heroldów o koronacji na króla Polski, notatki z dzienników zajęć uniwersyteckich, publiczne oświadczenie Nowosilcowa, fragment urzędowego zawiadomienia, nowe przepisy o zachowaniu się w kościele, cytaty z ukazu cesarskiego przyznającego Skarbkowi tytuł hrabiowski, publiczna mowa cesarza w Belwederze.

2. Wypowiedzi okolicznościowe:

Dedykacja na egzemplarzu "Eneidy", mowa Skarbka po sprowadzeniu zwłok ks. J. Poniatowskiego, epigram krążący w Warszawie po wyborze gen. Zajączka na namiestnika, wiersze i pieśni, przemówienia Skarbka na publicznych posiedzeniach Towarzystwa Przyjaciół Nauk, mowa inauguracyjna otwarcie Kasy Oszczędnościowej.

3. Wypowiedzi cudze podane jako przytoczenia:

Fragm. wypowiedzi Niemcewicza po śmierci Kościuszki i nabożeństwo żałobnym, cytaty z przemówienia Staszica agitującego na rzecz budowy pomnika Kopernika, odpowiedź króla pruskiego na memoriał TPN, rozmowa księcia Konstantego

z Niemcewiczem, wypowiedź cesarza Mikołaja po przybyciu do Warszawy, oświadczenie cesarzowej matki, odezwanie się cesarza do księżnej Golitzin, odezwanie się Gorczakowa podczas posiedzenia Rady Administracyjnej, relacja rozmowy cesarza z Tymowskim, odpowiedź cesarza na dymisję Skarbka.

4. Wyimki z artykułów prasowych:

Ogłoszenia w pismach warszawskich sygnowane przez F. hr Potockiego, cytaty hołdownicze z pism warszawskich, prasowa relacja z występów hiszpańskiej śpiewaczki Loli Montes, fragment recenzji z "Gazety Codziennej" dotyczącej powieści Skarbka "Narzucona i odebrana".

5. Notatki z ważniejszych rozmów:

Sprawozdanie w punktach z rozmowy z cesarzem Mikołajem, z posłuchania u cesarzowej, z ostatniej rozmowy z cesarzem Mikołajem, z rozmowy z redaktorem i pisarzem Bułharynem, z audiencji u księcia Konstantego, z rozmowy z Paskiewiczem, z rozmowy z księciem Gorczakowem, generałem Poniutynem, namiestnikiem Płatonowem i hrabią Lambert.

6. Wypowiedzi z listów i wspomnień:

Wypis z listu cesarzowej matki do cesarzowej wdowy, z listu do Wincentego Krasieńskiego, z listu od prof. Roberta Mohla, wypis z pośmiertnych papierów T. Lipińskiego.

7. Wypowiedzi o charakterze anegdotycznym:

Publicznie wypowiedziana, ironiczna opinia Strogonowa o prototypie bohaterki komedii "Laura", uszczypliwe odezwanie się kolegi Skarbka /urzędnika ministerstwa spraw wewnętrznych/, cyniczne odezwanie się sądownego o zabójstwo adwokata Malinowskiego do lekarzy dokonujących obdukcji ofiary, wypowiedzi Malinowskiego w więzieniu i przed egzekucją, przytoczenie napisów na liście przysłanym Skarbkowi

przez terrorystów z Paryża, dowcip opowiadany na Kongresie Penitencjarnym we Frankfurcie nad Menem, anegdota krążąca wśród obywateli ziemskich po publicznej audyencji u cesarza Mikołaja. +/

- +/ Wszystkie wzmiankowane wyżej wypowiedzi opatruje Skarbek oudzysłowem. Napisy na liście terrorystów z Paryża, wydzielone są z tekstu "Pamiętników" kursywą.

REFLECTIONS ON FRYDERYK SKARBK'S "MEMOIRS"

SUMMARY

F. Skarbek a novelist, playwright, historian and economist was active during the end of the Sentimental Period and the beginning of Romanticism. He made a great contribution to the development of the Polish novel and started the psychological trend in national literature. He started writing his "Memoirs" after retiring from the Civil Service. The narration of the work is in the style of a novelized tale but the author often quotes fragments of remembered conversations, letters and other documents since had access to them as a prominent State official. These quasi - documentary statements are separated in the essay according to their subject matter, namely, moral, cultural, patriotic, political, anecdotal and materials connected with the Pomerania region. The "Memoirs" are written in such a way that the principles of diachronic and synchronic presentation is preserved and the writer stands only as a background to the events he writes about. One can find here an account of the first bewildering impact of the Napoleonic wars and conquests of tzar Alexander I.

There are on personal and family details the attention being focused on the social life including the life of craftsmen. Patriotically disposed Skarbek changes his views and becomes a matter-of-fact realist.

РАЗДУМЬЯ НАД "МЕМУАРАМИ" ФРИДЕРИКА СКАРБКА

Резюме

Фридерик Скарбек, романист, драматург, историк и экономист, создавал на переломе сентиментализма на романтизм. Он имел большое значение для развития польского романа и дал начало психологическому течению в отечественной литературе. Мемуары он начал писать после ухода из государственной службы.

Повествование произведения имеет характер облечённого в литературную форму рассказа, хотя автор часто приводит цитаты фрагментов диалогов, писем и других документов, к которым имел доступ будучи видным чиновником Царства. В статье эти парадоксальные высказывания выделены по смысловому критерию, а именно: бытовому, патристическому, политическому, фабулярному, культурному и связанному с районом Поморья.

"Мемуары" пишутся по принципу сохранения правила диахронически-синхронического повествования, а их герой уходит обычно на второй план, выдвигая на план первый события, о которых повествует.

Итак, имеем отчет с первоначальных потрясений Наполеоном, потом царем Александром I. Ударяет также недостаток личных, семейных сюжетов, а сосредоточение внимания на общественной жизни, в том тоже ремесленного класса. Скарбек, настроенный патристически, изменяет потом взгляды и становится "трезвым энтузиастом".